

во деліктної відповідальності, про що прописується у відповідних розділах вищезазначених договорів. Як правило, в розділі про відповідальність зазначається, що сторони несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Водночас, за неналежне виконання умов договору до винних осіб можуть бути застосовані різні види юридичної відповідальності. Особливо таких як еколого-правова відповідальність, санкцією якої є рішення про обмеження, зупинення (тимчасово) та припинення діяльності, яка порушує вимоги екологічного законодавства. Не менш важливою є майнова (цивільно-правова) відповідальність, особливо коли при виконанні договірних зобов'язань завдається шкода навколишньому природному середовищу, життю і здоров'ю громадян, а також майновим правам інших осіб, включаючи державу.

Отже, відповідна форма та зміст еколого-правових договорів виступають вагомими засобами забезпечення, з одного боку, порядку реалізації волі, цілей, предмета, об'єма повноважень договорних сторін, з іншого –

належного екологічного правопорядку, в межах якого досягається ефективний суспільний інтерес у галузі раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

1. Боброва Д.В. Угоди (правочини) : в кн. : Цивільне право України: Підручник: у 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 171. 2. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 10. – Ст. 102. 3. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 372. 4. Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 625. 5. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – Ст. 391. 6. Хаустов Д. В. Публично-правовые договоры в природопользовании / Экологическое право. – 2003. – №4. – С. 17-24. 7. Додаток 1 до Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами, затв. Законом України від 17 вересня 2008 р. / Відомості Верховної Ради Україн. – 2009. – № 5. – Ст. 8; ст. 1 Закону України від 1 липня 2010 р. "Про державно-приватне партнерство" / Відомості Верховної Ради Україн. – 2010. – № 40. – Ст. 524. 8. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, 2004. – Кн. 1. – С. 628. 9. Мороз Л. Н. Улучшение природных ресурсов: Договорные отношения. – Минск, 1994. – 72 с.

Надійшла до редколегії 20.01.11

О. Кохановська, д-р юрид. наук

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПРИРОДНЕ ІСНУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЯК УСОБЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І ОСНОВНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Публікація присвячена дослідженню змісту основних прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, закріплених в ЦК України.

Ключові слова: права, що забезпечують природне існування фізичної особи; цивільний кодекс.

Публикация посвящена исследованию содержания основных прав, которые обеспечивают природное существование физического лица, закреплённых в ГК Украины.

Ключевые слова: права, которые обеспечивают природное существование физического лица; гражданский кодекс.

The paper examines the subject-matter of the fundamental rights, which guarantee the natural existence of a physical person, in accordance to the Civil Code of Ukraine.

Keywords: rights, which guarantee the natural existence of a physical person, the Civil Code.

Актуальність публікації випливає із самого змісту прав, яким вона присвячена як найбільш важливим для фізичної особи, для самого її існування і значення, яке надається реалізації цих прав в усіх розвинутих державах. Так, до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи ЦК України відносить: право на життя; право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я; право на свободу; право на особисту недоторканність; право на донорство; право на сім'ю; право на опіку або піклування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, які закріплені у главі 21.

Головним, фундаментальним правом людини є право на життя. Існування цього права обумовлено самим існуванням людини, отже, воно є найбільш природним. ЦК України у ст. 281 закріплює невід'ємне право на життя кожної фізичної особи, яка не може бути позбавлена життя і має право його захищати від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

Традиційно право на життя розумілося як право на збереження життя і трактувалося, перш за все, як відмова від війни і участі в ній, відмова від смертної кари, встановлення порядку застосування зброї і знаходження її у цивільному обігу. Коментарі до Конституції України, роз'яснюючи поняття права на життя, вказують на те, що його зміст різниться у різних державах.

Зміст наведеної ст. 27 Конституції України свідчить, на думку фахівців конституційного права, про те, що в

Україні діє принцип не абсолютного, а відносного права на життя: "Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя". ЦК України, як можна зрозуміти із тексту ст. 281, веде мову про абсолютне право на життя: "Фізична особа не може бути позбавлена життя".

Не лише складним, але і дискусійним завжди було саме поняття життя. Можна погодитися з думкою, що життя – це фізичне, духовне та соціальне функціонування людини як комплексного біосоціального організму.

Оскільки життя є триваючим процесом, важливе значення має визначення моменту появи життя і моменту його припинення. Для цивільного права ці проблеми пов'язані із визначенням юридично значимих фактів і їх правовими наслідками. Саме завдяки праву на життя у правовій державі, де в повній мірі діють закони громадянського суспільства, права та законні інтереси громадян є пріоритетними між всіма іншими.

В сучасному розумінні право на життя розглядається як особисте немайнове право фізичної особи, яке виникає з приводу особистого нематеріального блага, яким є життя кожної людини. Характерною особливістю права на життя є те, що його виникнення чи припинення у більшості випадків не залежить від волі управомоченої особи. Народження та смерть людини – особливий різновид юридичних фактів, що належать до подій. Однак цивільне право не може не охоплювати своїм регулюючим впливом зазначені події, оскільки як народження людини, так і в ряді випадків її смерть, відбувається у зв'язку з волевиявленням тих чи інших осіб, які можуть суттєво вплинути на зародження нового життя чи передчасне закінчення існуючого.

Право на життя має декілька аспектів, в тому числі право на збереження життя (індивідуальності) і право на розпорядження життям. Законодавче встановлення початку життя дозволяє відповісти на питання: на якій стадії свого розвитку людський ембріон чи плід стає життєздатним (може існувати поза організмом матері) і є суб'єктом права. При цьому під процесом народження в медичній практиці і теорії розуміється проміжок часу між початком фізіологічних положів і моментом початку самостійного дихання дитини, а отже під юридичним фактом народження розуміється початок самостійного дихання дитини.

Цивільне право України приділяє значну увагу питанням штучного переривання вагітності і впровадження репродуктивних технологій. Така дія, як штучне переривання вагітності, може здійснюватися за бажанням жінки, якщо вагітність не перевищує дванадцяти тижнів і може бути проведена при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів у випадках, встановлених законом (ч. 6, ст. 281 ЦК України). Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності встановлюється законодавством. Повнолітня жінка або чоловік мають також право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

Передбачена законом охорона прав та інтересів майбутньої дитини є способом збереження можливих суб'єктивних прав на випадок, якщо дитина народиться живою. Таким чином, законодавство, так само як і раніше, визнає суб'єктом права лише ту дитину, яка народилася живою, а до народження дитина є лише можливим майбутнім суб'єктом права. Між тим, на нашу думку, доречно вести мову про повагу до життя зачатой дитини, враховуючи сучасні тенденції досліджень у сфері генетики і проблеми, пов'язані з донорством органів, клонуванням тощо, а також європейські традиції.

Початок і кінець життя людини являють собою юридичний факт – подію, з якою пов'язані виникнення, зміна, припинення правовідносин. Щодо смерті, то розрізняють смерть клінічну та біологічну. Клінічна смерть передбачає можливість відновлення життєдіяльності, але в суворо обмежений період. **Біологічна смерть** незворотна і ніякі медичні маніпуляції не можуть призвести до відродження людини. У стані клінічної смерті громадянин залишається суб'єктом права. Це означає, що медичні працівники зобов'язані надавати йому допомогу. Моментом смерті, таким чином, можна вважати лише незворотне припинення діяльності мозку, яке визначається медиками за спеціально розробленими ознаками.

Право на життя в аспекті розпорядження життям проявляється як можливість піддавати його значному ризику і вирішувати питання про припинення життя. Прикладами розпорядження своїм життям свідомо і добровільно можуть слугувати робота каскадером, рятувальником, цирковим актором, а також здійснення щодо себе небезпечних наукових експериментів тощо. І навпаки, фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю, як це закріплено у ст. 282 ЦК України.

Слід зазначити, що ч. 4 ст. 281 ЦК України присвячена проблемі евтаназії. Термін "евтаназія" у перекладі з грецької означає "легка, щаслива смерть". У сучасному трактуванні "евтаназія" часто ототожнюється з поняттям "вбивство з милосердя" та розуміється як скорочення руками медиків життя хворих певної категорії на їх прохання. Розрізняють активну (позитивну) евтаназію, коли використовують засоби, які прискорюють

настання смерті (передозування снодійного, смертельна ін'єкція та ін.) та пасивну (негативну), яка означає відмову від заходів, які сприяють підтримці життя. Обидва види евтаназії стосуються хворого пацієнта і можливі лише на його прохання. Звертає на себе увагу те, що законодавство України закріплює положення про однозначну заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя.

Право на життя фізичної особи включає також питання про проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо фізичних осіб. Медичні, наукові та інші досліді можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою (ч. 3 ст. 281 ЦК України).

Для правового обґрунтування проведення медичних дослідів необхідно встановити критерії, виходячи з яких вирішується питання про суперечність між суспільною зацікавленістю у новому науковому відкритті та інтересами індивіда, охороною його життя та здоров'я. Ці критерії називаються загальними положеннями про межі допустимості медичного експерименту. Серед них можна назвати: принцип пропорційності цілей, який полягає в тому, що заподіяна шкода повинна бути співрозмірною науковому внеску, який має значення для всього людства; принцип мінімального ризику, зміст якого полягає у вимозі знизити можливий ризик дослідів на підставі попередніх форм перевірки, дослідів на тваринах і відповідного всебічного висновку про межу ризику аналогічних втручань у сфері профілактики, діагностики, лікування або реабілітації. У відповідності із ст. 28 Конституції України, жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам. Крім того, громадянин може скасувати свою згоду у будь-який момент і без пояснень причин своєї відмови.

Стерилізація належить до заходів медичного втручання, що обмежують процеси репродукції у людини і може відбуватися лише за бажанням повнолітньої фізичної особи, за наявності медичних та соціальних показань за згодою опікуна цієї особи і з додержанням вимог, встановлених законом.

Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю фізичної особи, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, пов'язане з відповідним складом цивільних деліктів. Зокрема, у ст. 282 ЦК України йдеться про можливість виникнення деліктного зобов'язання внаслідок створення небезпеки (загрози) життю та здоров'ю фізичних осіб.

Серед особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, важливе місце посідає право кожної фізичної особи на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України), в цілому на питання прав у сфері охорони здоров'я присвячено ст. 283 – 287 ЦК України, крім того, окремі норми, які мають безпосереднє відношення до даного права, містяться у інших статтях ЦК, зокрема, у ст. 282 тощо.

У відповідності із ст. 49 Конституції України, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права у ч. 1 ст. 12 визнає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, а згідно із Статутом Всесвітньої організації охорони здоров'я, який був прийнятий Міжнародною конференцією охорони здоров'я у Нью-Йорку і підписаний 22 липня 1946 року, здоров'я є станом повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не лише характеризується відсутністю хвороб чи фізичних дефектів. У відповідності із ЦК України охорона здоров'я забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбаченою Конституцією України та за-

коном. Так, ч. 3 ст. 49 Конституції України передбачає, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно, а існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена.

Важливе місце серед відносин у сфері охорони здоров'я займають відносини "лікувальний заклад – фізична особа – пацієнт", які переважно виникають з ініціативи фізичних осіб. У виняткових випадках підставою виникнення таких відносин є постанова суду чи адміністративний акт.

Право на охорону здоров'я закріплено у ст. 6 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 р., яка передбачає життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний огляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини; безпечно для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я; достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я, здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь тощо.

Ст.284 ЦК України проголошує право фізичної особи на надання їй медичної допомоги незалежно від будь-яких обставин, при цьому фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій. Фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, надання медичної допомоги провадиться за її згодою. Ці положення вказують на те, що підставою виникнення, тривання і припинення відносин з надання медичної допомоги є воля пацієнта, його усвідомлена згода, чим підтверджується цивільно-правовий характер відносин з надання медичної допомоги і відсутність у них елементів відносин влади та підпорядкування. Це також свідчить про те, що законодавець стоїть на позиції визнання права на повагу людської особистості і самовизначення фізичної особи. Така позиція повністю відповідає Декларації про політику у галузі забезпечення прав пацієнта у Європі, яка приділяє значну увагу згоді пацієнта на надання медичної допомоги і наголошує на тому, що інформована усвідомлена згода є передумовою будь-якого медичного втручання. Якщо пацієнт неспроможний висловити свою волю, а медичне втручання необхідне за невідкладними показниками, його згода на це втручання презюмується.

Ч. 4 ст.284 ЦК України, у відповідності із положення Декларації, надає повнолітній дієздатній фізичній особі, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, право відмовитися від лікування. Це положення можна розуміти, узагальнюючи, і як право відмовитися від медичної допомоги. Але у невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника.

Відносини між лікувальними закладами та фізичними особами є цивільно-правовими договірними. У діяльності лікувального закладу проявляється диспозитивність у застосуванні одного чи декількох методів лікування та діагностики, різної форми укладення договору

на надання медичної допомоги (письмової, усної), виборі місця надання допомоги.

Правовідносини між лікувальними закладами і фізичними особами мають складну структуру: їх зміст складають декілька груп взаємопов'язаних суб'єктивних прав та обов'язків. До першої групи входять основні права та обов'язки договірного правовідношення: право громадянина на забезпечення його кваліфікованою медичною допомогою та обов'язок лікувального закладу таку допомогу надати. Крім того, громадянин користується правом повідомити необхідну інформацію про стан свого здоров'я, а лікувальний заклад зобов'язаний зберігати її у таємниці. Громадянин вправі вимагати роз'яснення діагнозу, методів лікування та можливих наслідків, а лікувальний заклад зобов'язаний дати таке роз'яснення. У визначених випадках громадянин зобов'язаний оплатити медичні послуги, а відповідний лікувальний заклад вправі вимагати їх оплати. ЦК України закріплює також право фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я на допуск до неї інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса, адвоката та священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду (ст. 287 ЦК України). До другої групи входять права та обов'язки, які закріплені за окремими категоріями громадян, наприклад, право матері на перебування у стаціонарі з дитиною, яка потребує догляду, або – за лікувальними закладами за особливих обставин хвороби чи травми громадянина, а саме – обов'язок інформувати родичів про доставленого у тяжкому стані громадянина до лікарні. Третю групу складають права та обов'язки, які є додатковими, тобто виконують допоміжну функцію щодо основного змісту зобов'язання – зберігання речей пацієнта тощо.

У відповідності із ст.39 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 р. медичний працівник зобов'язаний надати пацієнтові в доступній формі інформацію про стан його здоров'я, мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявність ризику для життя і здоров'я, а пацієнт, який досяг повноліття має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я.

Право кожної повнолітньої особи на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я, передбачається ст. 285 ЦК України. Крім того, дана стаття передбачає право батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників на інформацію про стан здоров'я дитини чи підопічного. Даному праву кореспондує обов'язок лікаря надати відповідну інформацію у доступній формі.

В літературі дискутується питання – як розуміти термін "повна інформація" та чи завжди лікар повинен подавати повну і вичерпну інформацію пацієнту про стан його здоров'я. Якщо інформація про хворобу особи може погіршити стан її здоров'я, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити їх можливість ознайомлення з окремими медичними документами. ЦК України і Основи пропоную наступне: якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити можливість їх ознайом-

¹ Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 р. // ВВР., 1993. – № 4. – Ст. 19.

лення з окремими медичними документами. Таким чином, праву пацієнта на повну інформацію про його хворобу кореспондує відповідний обов'язок лікувального закладу. Наголос при цьому слід поставити не на обов'язку лікаря, а скоріше не праві пацієнта. Поряд з правом пацієнта на інформацію про стан свого здоров'я існує також право на інформацію про фактори, які можуть бути небезпечними для здоров'я людини.

Слід підкреслити, що в разі смерті фізичної особи члени її сім'ї або інші фізичні особи, уповноважені ними, мають право бути присутніми при дослідженні причин смерті та ознайомитись із висновками щодо причин смерті, а також мають право на оскарження цих висновків до суду. Назване право закріплено у ч.4 ст.285 ЦК України і включається до складу права на інформацію про стан здоров'я переважно через те, що дослідження причин смерті дає відповідь на питання про причини смерті, правильність лікувальних заходів, які застосовувались за життя померлого.

Під час надання фізичній особі медичної допомоги, проводячи її обстеження та лікування, медичні працівники отримують відповідний комплекс відомостей про цю особу. Характер відносин між пацієнтом і медичним персоналом має довірчий характер і передбачає конфіденційність інформації, яку надає лікареві пацієнт і яку він отримує у процесі діагностики та лікування. Ч. 3 ст. 286 ЦК України зобов'язує кожну фізичну особу утримуватись від поширення будь-якої інформації про хворого, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з будь-яких джерел, встановлюючи невідоме коло суб'єктів таємниці про стан здоров'я.

Звертає на себе увагу те, що, гарантуючи кожному громадянину таємницю його особистого життя (ст. 301 ЦК України), закон зобов'язує медичних працівників та інших осіб, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків чи з інших джерел стало відомо про стан здоров'я фізичної особи, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні, утримуватись від поширення такої інформації. Доповнення об'єктів таємниці фактом звернення за медичною допомогою, а також захист від розголошення будь-яких відомостей, одержаних під час медичного огляду є важливим, оскільки передбачити, яку саме інформацію надасть хворий, звертаючись за медичною допомогою досить важко. Не можуть бути також розголошені відомості, почуті від хворого, коли він перебував у непритомному стані. Абсолютний характер таємниці про стан здоров'я пацієнта зберігає і після його смерті.

Відомості, які складають зміст таємниці про стан здоров'я, можна поділити на такі групи: відомості про

сам факт звернення особи за медичною допомогою; відомості про хворобу (діагноз, протікання хвороби, прогноз); відомості про застосовані методи лікування та їх ефективність; відомості про особу, яка звернулася за допомогою, – її минуле, звички, фізичні та психічні недоліки, інтимні зв'язки тощо; відомості про сім'ю хворого, інтимні стосунки.

Таким чином, об'єктом таємниці про стан здоров'я можна розглядати медичні дані та інформацію про особисте життя хворого, отриману при виконанні медичних обов'язків. Із загального правила про заборону розголошувати таємницю про стан здоров'я існує ряд винятків, передбачених чинним законодавством. ЦК України забороняє вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи. Медична таємниця порушується, коли у листку тимчасової непрацездатності точно вказується діагноз. У випадках, встановлених законодавством, фізична особа може бути зобов'язана до проходження медичного огляду.

Фізична особа, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я має, перш за все, всі ті права, які мають пацієнти, які не перебувають на стаціонарному лікуванні (ст. ст. 283 – 286 ЦК України). Разом з тим, ці особи мають ряд специфічних прав, які пов'язані з особливим режимом їх лікування та перебуванням у спеціальному медичному закладі, що дозволяє виділити їх в окрему групу даної статті. Такими правами, як видно із ст.287 ЦК України, є права фізичної особи на допуск до неї інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса та адвоката, священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду. Весь комплекс зазначених прав спрямований на те, щоб життя пацієнтів було максимально наближене до звичайних умов, а оскільки значна частина життя людини пов'язане із спілкуванням з іншими людьми, то ЦК України справедливо встановлює, що фізична особа, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я має право на зустріч з близькими людьми, адвокатом, священнослужителем тощо.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що ЦК України містить значний перелік особистих немайнових прав фізичної особи, які забезпечують її природне буття, а зміст цих норм відповідає не лише сучасному стану прав людини в Україні, але і прагненням нашої країни зайняти відповідне місце серед країн Європи, які приділяють увагу не лише законодавчому закріпленню цих основоположних прав, але і реалізації їх на найвищому досяжному рівні.

Надійшла до редколегії 20.01.11

П. Берзін, д-р юрид. наук

НЕВІДОМІ УЧНІ О.Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО (Я.Я. ШОСТАК, М.М. СТУПІН, М.Я. МОГИЛЯНСЬКИЙ)

У статті описуються різні фрагменти життя і наукової діяльності Я.Я. Шостака, М.М. Ступіна та М.Я. Могилянського як учнів О.Ф. Кістяківського та представників Київської школи кримінального права. Визначається їх внесок у становлення і розвиток цієї наукової школи.

Ключові слова: кримінальне право, історія науки, наукова школа.

В статье описываются различные фрагменты жизни и научной деятельности Я.Я. Шостака, М.М. Ступина и М.Я. Могилянский как учеников А.Ф. Кистяковского и представителей Киевской школы уголовного права. Определяется их вклад в становление и развитие этой научной школы.

Ключевые слова: уголовное право, история науки, научная школа.

In article various fragments of a life and scientific activity of J.J. Shostack, M.M. Stupin and M.J. Mogilianskiy as pupils of O.F. Kistiakivskiy and representatives of the Kiev science foundation of criminal law are described. Their contribution to formation and development of this science foundation is defined.

Key words: criminal law, science history, science foundation.

Традиційно в науці кримінального права найбільш відомими учнями ординарного професора кафедри

кримінального права і кримінального судоустрою та судочинства Університету Святого Володимира (далі –